

Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar

Human Shaped Stone Sculptures and Balbals Belonging to Early Period Turkish Culture in Ormanlı Village of Şenkaya District of Erzurum

Yavuz GÜNAŞDI* - Ahmet Cüneydi HAS** - Burak BİNGÖL***

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi, Avrasya'dan Anadolu'ya gelen kavimler için ilk durak olmuştur. Dağlık bir coğrafya olan bölgede bulunan geniş platolar ve su kaynakları eskiçağlardan itibaren bu bölgeyi özellikle küçükbaş hayvancılıkla geçinen atlı göçer kültürler için cazibe merkezi haline getirmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya girmek isteyen bu kavimler için Hazar Denizi tabii bir engel olmuşsa da bu kültürler kuzeyde Kafkas güneyde ise Zagros geçitlerini kullanarak Anadolu'ya girmişlerdir. Bu kültürler arkalarında kurganlar-mezarlar, damgalar-enler, runik yazılar, kaya resimleri, toponimler ve taş heykeller-balballar gibi birçok kültür unsuru bırakmışlardır.

Makalede bu unsurlar arasında yer alan Şenkaya Taş heykelleri ve balbalları incelenmiştir. Taş heykeller betimlenerek motifleri değerlendirilmiş, önce kendi içlerinde sonra da Anadolu ve Avrasya taş heykel geleneği ile kıyaslaması yapılarak tarihlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Biçimli Taş Heykeller, Balballar, Şenkaya Ormanlı Köyü, Kimmer ve İskitler, Türk İzleri.

Abstract

The Eastern Anatolia Region has been the first stop for the tribes coming to Anatolia from Eurasia. The wide plateaus and water resources in the region, which is a mountainous geography, have made this region a center of attraction for equestrian nomadic cultures that live on sheep and goats since ancient times. Although the Caspian Sea was a natural obstacle for these tribes who wanted to enter Anatolia from Central Asia, these cultures entered Anatolia using the Caucasus in the north and the Zagros in the south. These cultures left behind many cultural elements such as kurgans-graves, stamps-heaps, runic writings, rock paintings, to-

Makale Geliş Tarihi: 26.01.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: GÜNAŞDI, Yavuz – HAS, Ahmet Cüneydi – BİNGÖL, Burak, "Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 327-344

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, gunasdi@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7955-3756.

** Dr., Atatürk Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, ahmetchas@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4503-0257.

*** Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, burak.bingol@erdogan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4660-5091.

Akademik
Bakış

327

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

ponyms and stone statues-balbals.

In the article, Şenkaya Stone statues and balbals, which are among these elements, were examined. Stone sculptures were depicted and their motifs were evaluated, and then they were dated by comparing them with the Anatolian and Eurasian stone sculpture tradition.

Key Words: Human Shaped Stone Sculptures, Balbals, Şenkaya Ormanlı Village, Cimmerians and Scythians, Turkish Traces.

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi yüksek dağları, platoları, otlakları ve su kaynakları ile dikkat çekmektedir. Bölgenin bu özellikleri hayvancılıkla uğraşan atlı göçer kültürlerin yaşam şartlarına uygunluğundan dolayı Eskiçağlardan itibaren bu kültürlerin bölgeye yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Kafkaslar üzerinden, Daryal ve Derbent geçitlerini¹ aşarak Anadolu'ya gelen atlı göçer kültürler arkeolojik ve yazılı kaynaklara göre uzun yıllar bölgede yaşamış ve arkalarında birçok maddi unsur bırakmışlardır. Birçok bilim insanının yanında ekip olarak bizlerin de bölgede 20 yılı aşkın süredir sürdürdüğü arkeolojik yüzey araştırmalarında bu kültürlere ait, kurganlar-mezarlar², damgalar-enler³, runik yazılar⁴, kaya resimleri⁵, toponimler⁶ ve taş heykeller-balballar⁷ tespit edilmiştir.

- 1 Oktay Özgül - Nezahat Ceylan, "Eskiçağ'da Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)", *Akademik Bakış*, IV/XIII, 2017, s. 24-62.
- 2 Akın Bingöl, vd., "2008 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir İlleri Yüzey Araştırmaları", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2010, s. 386; Alpaslan Ceylan, vd., "2017 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzey Araştırması", *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 2019, s. 173; Alpaslan Ceylan, vd., "2018 Yılı Erzurum - Erzincan İlleri Yüzey Araştırması", *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 2020, s. 125.
- 3 Alpaslan Ceylan, "Doğuda İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası", *Türkler Ansiklopedisi IV*, Ankara 2002, s. 425-429.
- 4 Ceylan, a.g.m., s. 425-429; Alpaslan Ceylan, "Geyiklitepe Kaya Resimleri ve Runik Yazıtları", *III. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2016, s. 85-96.
- 5 Alpaslan Ceylan, "Doğu Anadolu'da İlk Türk İzleri", *XV. Türk Tarih Kongresi*, c. I, Ankara 2006, s. 215-226; Oktay Özgül, "Erzurum Bölgesi Kaya Panoları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 2015, s. 169-198. Oktay Özgül, "Erzurum Şenkaya Petrogliflerindeki At Geyik ve Güneş Kursu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (39), 2016, s. 371-390; Akın Bingöl, "Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kayaüstü Resimleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 347-355; Yavuz Günaşdı, "Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doymulu Kaya Panoları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 391-407; İbrahim Üngör, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereici Kaya Resimleri)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 357-370; Alpaslan Ceylan, "Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri", *XVII. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara 2018, s. 155-206; Burak Bingöl, "Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Dağ Keçisi Motifi", Atatürk Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2020, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 71-177; Oktay Özgül - Burak Bingöl "Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Bir Grup Dağ Keçisi Motifi", *Art-Sanat*, 16, 2021, s. 491-527.
- 6 Oktay Özgül, "Çoruh ve Kür Vadisinde Kimmer-İskit Yer Adları", *Belgü*, 2, 2015, s. 159-179.
- 7 Veli Sevin - Aynur Özfırat, "Hakkâri Stelleri: ve Doğu Anadolu'da İlk Çobanlar", *Belleten*, LXV/243, 2001, s. 501- 518; Veli Sevin, *Hakkari Taşları Çıplak Savaşçıların Gizemi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 16-144; Veli Sevin, *Hakkari Taşları II Gizemini*

Makalemizin konusu olan insan biçimli taş heykeller ve balballar⁸ MÖ II. binden itibaren Minusinsk bölgesinde var olan şekilli-şekilsiz heykeller ile başlayıp ardından Okunev, Andronovo, Karasuk, Tagar gibi kültürlerle devam etmiştir. MÖ VIII. yüzyılda İskitlerde artarak ve gelişerek devam eden bu gelenek Hunlar ve Göktürkler döneminde de varlıklarını sürdürmüşlerdir⁹. Uzun süre devam eden bu gelenek İslam'ın heykeli yasaklamasıyla etkisini büyük oranda kaybetmiş fakat günümüz mezar taşlarında kısmen de olsa yaşamaya devam etmiştir¹⁰. Heykel yapma ve dikme geleneği hakkında az da olsa yazılı kaynaklarda bilgiler vardır. Orhun Yazıtları'nda karşılaştığımız balbal kelimesi Kül Tegin Yazıtı'nın doğu yüzünde I D 16. satırda "*Babam hakana Baz hakani birinci Balbal dikmiş*" ve I D 25. satırda "*Birinci Kırgız hakanını Balbal diktim*" ifadeleri ile yer alır¹¹. Bilge Kağan Yazıtı'nda ise II K 7. satırda "*Cesur erkeklerini öldürüp balbal kılverdim*" ile II K 9. satırda "*Ku Sengünü balbal dikiverdim*" ifadeleri geçer¹². Yine Ongin yazıtında "*Cesur adamlarını balbal kıldı*"¹³, ve Uybat III Yazıtı'ndaki "*Türk hanının balbalı*"¹⁴ şeklinde bir ifade karşımıza çıkar. Çinli tarihçi Tang-shu, Türklerin cenaze törenleri hakkında şu bilgiyi vermektedir: ... *Mezarı yaptıktan sonra ölenin görünümünde ve yaşarken yaptığı kahramanlıkları anlatan bir heykel dikerler...*¹⁵. Başka bir Çin kaydında ise 629 tarihinde Ling-hu Tefeng tarafından kaleme alınan Chou hanedanının yıllıklarını oluşturan Chou

Peşinde, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 1-168; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir 2008-2014*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015, s. 300-301; Nezahat Ceylan - Yavuz Günaşdı, "Doğu Anadolu'da Bulunan Bazı Taş Heykellerin Orta Asya'daki Örnekler İle Mukayesesi", 16. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (4-6 Eylül 2018 Çimkent), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2018, s. 636; Ceylan, "Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri", s. 216.

- 8 Taş heykeller kaynaklarda taş baba, taş nine, kamennaya baba, balbal ve bediz gibi isimlerle anılmışlardır. Detaylı bilgi için bkz: Anıl Yılmaz, "Baba mı, balbal mı yoksa bediz mi?", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/4, Ankara 2005, s. 206-214; Emine Gürbüz, *Türkiye'de Yapılan Çalışmalarda Orhon Yazıtlarını Okuma ve Yorumlama Farklılıkları (1936-2016)*, Kesit Yayınları, İstanbul 2021, s. 398. Bazen yanlış bazen doğru bazen de kapsam olarak eksik kullanılan bu terimlere binaen biz genel anlamda makalemizde işlemeli plastikler için insan biçimli taş heykel, işlemesiz kaba yontular için ise balbal terimini kullandık.
- 9 Mihail Petrovich Gryaznov - Evgeny Robertovich Schneider, "Drevniye İzvayaniya Minusinskikh Stepy", *Materialy po etnografii*. Tom IV, vyp. 2. L.: 1929, p. 63-93; Aleksandr Natanovich Bernshtam, *Istoriko-arkheologicheskkiye ocherki Tsentral'nogo Tyan'-Shanyaya i Pamiro-Alaya*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSRi, № 26, Moskova – Leningrad 1952, p. 144; Alexey Pavlovich Okladnikov, "Tarihin şafağında İç Asya", (çev. Alâeddin Şenel), *Erken İç Asya Tarihi*, (ed. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 119-120; Oktay Belli, *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s. 42; Sevin-Özürat, a.g.m., 501.
- 10 Belli, a.g.e., s. 35.
- 11 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, I D 16, I D 25.
- 12 Orkun, a.g.e., II K 7; II K 9.
- 13 Orkun, a.g.e., s. 128.
- 14 Orkun, a.g.e., s. 555.
- 15 K. Baibosynov, *Stone Sculptures of Zhambyl Region*, Almatı 1996, p. 50.

gazi

Akademik
Bakış

329

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Shu'da "Defin töreni bittikten sonra, mezara taştan bir işaret dikilir. Diğer taşların az ya da çok olması ölenin hayattayken öldürdüğü kişi sayısına bağlıdır" şeklinde yer alır¹⁶. Aynı şekilde bozkır milletlerinin İslam'a geçiş dönemine denk gelen 1253'de Fransız kralının elçisi olarak Moğol hükümdarlığına gönderilen keşiş William Rubruk, bize Kuman ülkelerinden geçerken onların ölü âdetleri ile ilgili bilgiler vermektedir: "... Kumanlar ölülerinin üzerine büyük bir tümsek yaparlar, bu tümseğin üzerine yüzü doğuya dönük ve elinde göbeği hizasında bir kadeh tutan bir heykel dikerler..."¹⁷. Aynı tarihlerde yaşayan Nizami ise "Kıpçak bozkırlarında toprağa çakılmış tahta okların sayısının deniz kenarındaki otların sayısı kadar bol" olduğunu söylemektedir¹⁸. Buradaki tahta ok, tahtadan yapılmış heykellerdir. Öyle sanıyoruz ki XIII. yüzyılda yıkıcı Moğol etkisi ve İslam'ın heykeli yasaklaması ile geri plana düşen bu gelenek için daha hızlı ve daha kolay yontulabilen ahşap malzeme kullanılmıştır¹⁹.

Orta Asya ve Avrasya bozkırı boyunca incelenen insan biçimli taş heykeller genellikle 250 cm ile 40 cm arasındaki boyutlara sahiptirler. Çoğu zaman ayakta, nadiren de oturarak işlenmiş heykellerin bel üstü kısımları daha özenli çizilmiştir. Büyük oranda erkek olarak işlenen bu heykellerin arasında az da olsa kadın veya cinsiyeti vurgulanmayanlar da vardır. Heykellerin bellerindeki kemerleri ve kemere ilişik kama ortak figürlerdendir. Yine sol elin kamanın üzerinde olması bazen sağ elle bazen de iki elle de bir kupanın tutulması ortak figürlerdir. Yüz kısmında büyük burun, badem gözler, pala bıyıklar ve yüzün sakalsız olması dikkat çeker. Bazen de silahsız olan bu heykellerde pastoral temalar da işlenmiştir²⁰. Zaman zaman insan biçimli taş heykeller ile karıştırılan ve genel olarak tüm heykelleri tanımlamak için kullanılan bir plastik türü de balballardır. Balballar insan biçimli taş heykellere göre oldukça kaba şekillendirilmiş, işlenmiş plastiklerdir. Bilim insanları bu heykellerin yapılaş amacı için çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden biri balbalların kahraman savaşçının öldürdüğü düşman sayısınıca olduğunu ve ona diğer dünyada hizmet edeceği görüşüdür. Diğer bir görüş ise balbalların ölen kişinin cenazesine katılan ileri düzey kişileri temsilen yapıldığıdır. Başka bir görüş ise ölen kişiye balbalların üst düzey kişiler tarafından ona diğer dünyada hizmet etmesi için hediye olarak gönderildiği görüşüdür²¹.

- 16 Leonid Romanoviç Kizlasov, "O Naznaçenii Drevnetyuyrskih Kamennih İzvayanii İzobrajajayuşih Lyudei", *Sovyetskaya Arheologiya*, 1964- NO 2, p. 30.
- 17 Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, (çev. E. Ayan), Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 80-81.
- 18 Yazılı kaynaklarda geçen bediz, balbal ve heykel kelimeleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Kizlasov, a.g.m., p. 27-38; Yılmaz, a.g.t., s. 23-37.
- 19 Toshio Hayashi, "Several Problems about the Turkic Stone Statues", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Cilt 48, Sayı 2000, 2001, p. 222; Y. A. Sher, *Kamennyye İzvayaniya Semireçya*, İzdatel'stvo Nauka, Moskova 1966, p. 38-39; Belli, a.g.e., s. 41; Erdoğan Altınkaynak, "Deşt-i Kıpçak Balbalları", *Turkish Studies*, 3/4, 2008, s. 114.
- 20 Sher, a.g.e., p. 48; Hayashi, a.g.m., p. 224; Sher, a.g.e., p. 25-26; Belli, a.g.e., s. 45.
- 21 Vladimir Dmitrievich Kubarev, "Moğolistan ve Altaylar'daki Yeni Türk Heykelleri", *Türk-*

İnsan biçimli taş heykellerin yapılmasındaki amaç ölen kişiyi yâd etmek ve heykeli ona benzetmektir. Heykeller temel özellikleri ile birbirine benzese de her bir heykel farklı bir kişinin tipolojisini ve kişisel özelliklerini temsil etmek amacıyla yapılmıştır. Bu heykeller bazen bir kurganın üzerine dikilebildiği gibi bazen de mezar alanıyla alakasız kült yerlerine de dikilmiştir²². Bu heykellerin ölen kişiye benzemesi için bu kadar özenli işlenip kurgan üzerine veya kült alanlarına dikilmesi “*atalar kültüne*”²³ verilen önemi göstermektedir.

Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Uygur Bölgesi, Tuva, Hakasya, Moğolistan, Kırgızistan, Altaylar, Kazakistan, Karadeniz'in kuzeyi, Doğu Avrupa ve İran gibi geniş bir alana yayılan insan biçimli taş heykel geleneğinin bir diğer ve en yeni buluntu bölgelerinden biri de Anadolu'dur²⁴. Anadolu'da, Hakkari heykelleri, Horasan Hasanbey heykeli, Ahlat Taş heykeli ve Oltu Taş heykeli bunlar arasındadır. Hakkari taş heykelleri 1998 yılında bir rastlantı sonucu Hakkârî'de bulunmuştur. Toplamda 13 adet olan bu heykellerin 1-7 arası kabartma tekniğinde işlenmiş, 8 - 9 arası kabartma - oyma tekniğiyle 10-13 arası ise çizgi tekniği ile işlenmiştir. Bu taşlardan ilk 11'i erkeklerle, diğer 2'si ise kadınlarla ilişkilendirilmiştir. Savaşçı temalı olan bu heykellerin üzerine pastoral temalar da işlenmiştir (Ek Resim 1-2). V. Sevin heykellerin yapılış tarzları ve üzerlerindeki motiflere bakarak bu heykellerin MÖ XV. yüzyılda yapıldığını ifade etmektedir²⁵. Ekibimiz tarafından keşfedilen Hasanbey heykeli Erzurum ili, Horasan ilçesinin 39 km güneydoğusunda, Hasanbey köyünde yer almaktadır. İnsan yüzü motifliyle işlenmiş olan heykel 180 cm uzunluğundadır. Heykelin üst tarafı 80 cm genişliğinde olup aşağıya doğru genişliği azalmaktadır. En alt tarafta genişlik 45 cm'dir. Yüzü, gözleri ve burnu belirli olan heykelin kolları ise tam olarak tamamlanmamıştır²⁶ (Ek Resim 3). Ahlat heykeli ise Muş'un Bulanık ilçesi/ Bostan kent köyünden 2013 yılında müsadere edilmiş ve Ahlat Müzesi'ne ka-

ler Ansiklopedisi III, (ed. H. C. Güzel- K. Çiçek- S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 907-908; Sher, *a.g.e.*, p. 58; Grach, 1961: p. 71-72; Belli, *a.g.e.*, s. 36-42; Feridun Ağasioğlu, *Taşbaba Türk'ün Taş Yaddaşı*, Türkiye Türkçesi, Hüseyin Adıgüzel, Bilge Oğuz, İstanbul 2014, s. 62-64; Anıl Yılmaz, “Türk Dünyasında Balbaların Dağılımı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 43; İlhami Durmuş, “Köl Tigin Külliyesi Kalıntıları ve Türk Kültür Çevresindeki Yeri”, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ-ı- Belleten* 2000, 2001, s.185.

- 22 Hayashi, *a.g.m.*, p. 225; Belli, *a.g.e.*, s. 44; Yılmaz, *a.g.m.*, s. 211.
23 Baibosynov, *a.g.e.*, p. 50; Jean Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm* (çev. A. Kazancıgil), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 1999, s. 311; Özgül, “İskitlerde Atalar Kültü ve Yurt Kavramı”, s. 57-85.
24 Kubarev, *a.g.m.*, s. 903-909; Hayashi, *a.g.m.*, p. 221; A. A. Charikov, “Kamennye skulptury srednevekovykh kochevnikov Priirtysh'ya”, *Arkheologicheskie İssledovaniya Drevnego i Srednevekovogo Kazakhstana*, Izdatel'stvo Nauka, Alma- Ata 1980, p.130-140; A. D, Grach, *Drevnetyurkskiye izvayaniya Tuvy Po Materialam İssledovaniy 1953-1960*, Vkleiki 1961, p. 10; Sher, *a.g.e.*, p. 22; Belli, *a.g.e.*, s. 44.
25 Detyalı Bilgi İçin Bkz: Sevin - Özfirat, *a.g.m.*, 501 - 518; Sevin, *Hakkari Taşları Çıplak Savaşçaların Gizemi*, s. 16-144; Sevin, *Hakkari Taşları II Gizemin Peşinde*, s.1-168.
26 Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir 2008-2014*, s. 300-301; Ceylan, N. - Günaşdı, *a.g.m*, s. 636.

gazi

Akademik
Bakış

331

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

zandırılmıştır. Heykel üzerindeki ilk bilimsel çalışmalar A. Ceylan tarafından yapılmıştır. Heykel 139 cm boyundadır. Alt genişliği 42 cm, üst genişliği ise 63 cm'dir. Kabartma tekniğiyle yapılan heykelin yandan genişliği ise üstten alt kısma kadar 14,33 cm ve alt kısmında ise 8 cm'dir. Ovalleştirilerek yontulan heykelin baş kısmında göz çukurlukları ve ağız net bir şekilde verilmiştir. Heykelin burnu ise simetrik bir biçimdedir. Göğüs hizasında bulunan ellerden sağ elin sol elin üstünde olduğu görülmektedir²⁷(Ek Resim 4). Bir diğer taş heykelimiz olan Oltu heykeli ise 1995 Yolboyu köyünde yapılan kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılmış ve ilk kez T. Parlak tarafından tespit edilmiştir. "Oltu Taş Heykeli" olarak isimlendirdiğimiz yaklaşık olarak 6-7 ton ağırlığında, 520 cm uzunluğundadır. Taş heykelin baş işlemeli kısmı olan üst tarafı kemerden en üst kısma kadar 220 cm'dir. Kemerin alt kısmında kalan kısımlarda ise işleme yapılmamıştır. Heykelin baş kısmında kabartma tekniğiyle yapılan oldukça iri gözler ve açık olarak tasvir edilen ağız görülmektedir. Kollar, heykelin baş kısmının sağ ve solundan aşağı doğru devam etmektedir. Sağ kol kalın olarak başlayıp, dirsekte bir kıvrım yaptıktan sonra aşağıya doğru devam eder ve parmaklarla son bulur. Sol kol ise heykelin ön kısmına doğru uzanarak sağ ele doğru uzanmakta ve belirgin olarak görülen parmaklarla son bulmaktadır²⁸(Ek Resim 5). Son olarak bulunan heykel ve balbal grubu ise Ormanlı köyü taş heykelleri ve balballarıdır.

Şenkaya Ormanlı Köyü Taş Heykelleri ve Balbalları²⁹

Erzurum il merkezinin 180 km kuzeydoğusundaki Şenkaya ilçesi Doğu Karadeniz ile Erzurum-Kars bölümü arasında bulunmaktadır. Coğrafya olarak yüksek dağ silsileleri arasında kalan Şenkaya, Allahuekber dağlarının batı eteklerinde 1850 m rakımda kurulmuştur.

Şenkaya ve çevresi geniş ormanlık alanlara sahiptir. Ormanlı mahallesi de, Şenkaya ilçesinin 12 km kuzeydoğusunda, Erzurum-Ardahan karayolu üzerinde bulunan Akşar bucağının kuş uçuşu 7 km doğusunda yer almaktadır. Bölgeye en yakın akarsu kaynağı ise Ormanlı Mahallesi'nin 5 km batısında bulunan Akşar Çayı'dır. Mahallenin hemen kuzey, güney ve güneydoğu tarafında tarım arazileri mevcuttur. Batı ve doğu yönleri ise mahallenin de içinde bulunduğu vadi ile çevrilidir. Güney kısmı ise ormanlık alanlar ile kaplıdır.

Ormanlı Mahallesi'nin yaklaşık olarak 2 km güneydoğusunda, 1892 m rakımda birçok kurgan yapısının yer aldığı çevreye hâkim bir alan tespit edilmiştir. Günümüzde bu alan kısmen tarım arazileri içerisinde kalmıştır. Ala-

- 27 Detyalı Bilgi İçin Bkz: Nezahat Ceylan, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Taşınan Bir Kültür Hazinesi (Ahlat Taş Heykeli ve Düşündürdükleri)", 19. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 27-29 Eylül 2021*, Ed. Ali Kırksekiz vd., Bakü/Azərbaycan 2021, s. 583-593.
- 28 Ceylan, "Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri", s. 216; Ceylan, N. - Günaşdı, a.g.m, s. 636.
- 29 Erzurum Şenkaya ilçesi Ormanlı Köyünde 2 adet insan biçimli taş heykel ile 6 adet balbal tespit edilmiştir. 3 no.lu olarak numara verdiğimiz plastiğin ise insan biçimli heykel mi balbal mı olduğu tam olarak belli değildir. 1 no.lu heykel Erzurum Arkeoloji Müze müdürü H. Genç ve Prof. Dr. O. Mert tarafından tespit edilmiştir. 2 ve 3 no.lu heykeller ile 6 adet balbal ise müze müdürü H. Genç ve ekibimizce tespit edilmiştir.

nın hemen kuzeyinde Allahuekber dağlarından kaynağını alan ve yöre halkı tarafından Goran olarak adlandırılan küçük bir dere geçmektedir.

Şenkaya ilçesi bitki örtüsü, arazi yapısı ve Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu ikliminin birlikte görülmesi nedeniyle yerleşim için uygun şartlara sahiptir³⁰. Bu nedenlerden dolayı birçok kültüre ev sahipliği yapan bölgede, İlk Tunç Çağı'ndan itibaren tarihlendirebileceğimiz çok sayıda arkeolojik merkez mevcuttur³¹. Önceki araştırmalarımızda atlı göçer kültürlerle ilişkili gördüğümüz Kaynak köyü kaya resimleri³² bölgede bu kültürlere ait başka arkeolojik merkezlerin de olabileceğini gösteriyordu. Bu bağlamda bölgede 2014 yılında yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda tespit etmiş olduğumuz Yanikkale Kalesinin³³ 500 m kuzeydoğusunda bulunan Ormanlı Köyü Kurganı ve üzerinde bulunan insan biçimli taş heykeller ve balballar tespit edilmiştir (Ek Harita 1). Heykellerin bulunmuş olduğu coğrafya ayrıntısıyla incelendiğinde Ormanlık bir alanda yer alması ve çevreye hâkim bir noktada bulunması önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken dönem Türk izleri ile ilgili oldukça önemli bilgiler vereceğini düşündüğümüz bu heykellerin özellikle Hakkâri stelleri ile benzerlikleri söz konusudur. Ayrıca Erzurum il sınırları içerisinde özellikle Oltu ve Horasan bölgesinde tespit etmiş olduğumuz heykeller ile de bağlantısı olabileceğini düşünmekteyiz.

Bölgede yapılacak çalışmalarda yeni merkezlerin de bulunacağı şüphesizdir.

1. No.lu insan biçimli taş heykel³⁴: 125 cm boyutundaki heykelin üstten en geniş kısmı 45 cm alttan en dar kısmı ise 27 cm'dir. Malzemesi bölgedeki yerel kayalardan olan heykel üstten alta doğru daralarak devam eder. Heykelin kontürleri şekillendirilmiş, ön yüzü tıraşlanarak düzleştirilmiş ve işlenmiş, arka yüzü ise kaba bırakılmıştır. Ön cepheden kabartma-oyma tekniğiyle çizilen taş heykelin bel üstü kısmı daha ayrıntılı gösterilmiştir.

Yüz hatları belirgin olarak çizilen heykelin geniş bir alını bulunmaktadır. Alının altında belirgin hilal kaşlar ve kaşların ortasından aşağı doğru konikleşerek uzanan burun gözükmektedir. Bu şekliyle kaşlar ve burun "T" biçiminde bir şekil almıştır. Heykelin alın ve kaşlarına orantılı şekilde yuvarlak olarak kabartılmış iki gözü de belirgindir. Burun ve kaşların altında iki

30 Yavuz Günaşdı, "Erzurum-Şenkaya'da Tarihi Ve Arkeolojik Araştırmaları", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 1-14.

31 Günaşdı, a.g.t., s. 64-69.

32 Cemal Sevindi – Ali Yalçın Tavukçu, "Şirvaz Kalesi ve Kayaüstü Resimleri Şenkaya Erzurum", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2013, s. 155-173; Özgül, "Erzurum Bölgesi Kaya Panoları", s. 176-180; Özgül, "Erzurum Şenkaya Petrogliflerindeki At Geyik ve Güneş Kursu", s. 371-390.

33 Kale İlk Tunç çağından Ortaçağa kadar yerleşim görmüştür. Detaylı Bilgi İçin Bkz; Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir 2008-2014*, s. 429-430.

34 1 no.lu heykel Erzurum Arkeoloji Müze Müdürü H. Genç ve Prof. Dr. O. Mert tarafından tespit edilmiştir.

dudağı belirgin ifadesiz bir ağız da bulunmaktadır. Omuzlardan aşağı doğru gerçeğe yakın çizilen iki kolun uçlarında eller mevcut olup, ellerin beş parmağı da işlenmiştir. Heykelin sağ kolu dirsekten bükülmüş, elinde bir kadehi-kupayı ağza götürür şekilde işlenmiştir. Heykelin sol kolu ise yine dirsekten kıvrımlı olup eli boş vaziyette göbek hizasındadır. Sol elin hemen altında beş oluklu sade bir kemere ya da kuşağa³⁵ sahip olan heykelin kemerine ya da kuşağına takılı herhangi bir nesne bulunmamaktadır. Kemerin altında ise erkeklik organını gizleyen ancak kayışları belli olmayan bir suspansuvar mevcuttur (Ek Resim 6).

2. No.lu insan biçimli taş heykel: 123 cm boyutlarındaki taş heykel ortalama 47 cm genişliğindedir. Heykelin kalınlığı ise 24 cm'dir. Bölgedeki yerel kayaçlar kullanılarak şekillendirilen taş heykelin kontürleri düzeltilerek dikdörtgenimsi bir görünüme kavuşturulmuştur. Taşın ön yüzü tıraşlanarak düzleştirilmiş ve işlenmiş, arka yüzü ise kaba bırakılmıştır. Ön cepheden kabartma-oyma tekniğiyle çizilen heykelin bel üstü kısmının daha belirgin çizilmek istendiği görülmektedir.

Heykelin başı üçgenimsi bir kabartma ile verilmiştir. Bu üçgen kabartmanın elbise yakası olma ihtimali de düşünülebilir. Ayrıca üçgen şeklinde verilmiş sakal örnekleri de Avrasya taş heykel sanatında karşımıza çıkmaktadır. Aynı üçgenin küçültülmüş haliyle ise heykelin gözleri oluşturulmuştur. Heykelin ağız ve burnu çizilmemiştir. İki kolu da çizilen heykelin sağ kolu aşağı doğru devam etmiş dirsek kıvrımı ile göbeğe doğru kıvrılmış ve ucunda yuvarlak bir el ile heykelin kemerindeki kamayı tutar vaziyette çizilmiştir. Sol kol ise aşağı doğru devam etmiş ve göbeğe doğru eğim verilmiştir. Heykelin belinde, belini çepeçevre saran, işlemsiz ve tokası belli olmayan bir kemer ve kemere ilişik olan bir kama görülmektedir (Ek Resim 7).

3. No.lu Taş Heykel: 135 cm boyutlarında olan taş heykelin en geniş kısmı 45 cm, en dar kısmı ise 32 cm'dir. Malzemesi bölgede bulunan yerel kayaçlar olan heykelin sadece keskin yerleri yontulmuş, geriye kalanı doğal şekliyle kalmıştır. Heykelin belinde bulunan üç oluklu bir kemer dışında başka bir detay işlenmemiştir. Heykel ya acele ile tamamlanamamış ya da bu heykelin insan biçimli bir taş heykel olmayıp balbal olarak yapılmak istendiği için bu şekilde bırakılmış olduğu düşünülebilir (Ek Resim 8). Bu şekilde sadece kemere sahip olan balbal örneklerine Kırgızistan-Song Köl³⁶ bölgesinde de rastlanılmıştır.

Ayrıca alanda ilk incelemelerde boyutları 90 cm ile 40 cm arasında değişen 6'nın üzerinde kaba olarak şekillendirilmiş balbal tespit edilmiştir (Ek Resim 9).

Değerlendirme ve Sonuç

35 Kaynaklarda kemer ve kuşağın prototürklerde önemli bir yerinin olduğunu ve statü belirtme anlamında kullanıldığı belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Sakarya, Menekşe ve Hamide T. Kızılkaya. "İslam Öncesi Türklerde Kemer Kullanımı ve Özellikleri", *Ulakbilge*, 53, 2020, s. 1211-1229.

36 Belli, *a.g.e.*, s. 52, çizim 9.

Yanikkale Kalesinin 500 m kuzeydoğusunda bulunan Ormanlı Köyü Kurganı, daha önce Doğu Anadolu'da ve Moğolistan'da yaptığımız yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz kurganlar ile coğrafi konum olarak benzerlikler göstermektedir. Kurgan olduğunu düşündüğümüz alanın üzerinde çok sayıda uydu mezar da bulunmaktadır. Ayrıca alanda işlenmiş insan biçimli taş heykeller ile kabaca şekillendirilmiş balballar da bulunmaktadır. Yapılan ilk yüzey incelemesinde 2 adet insan biçimli taş heykel ile 6 adet balbal tespit edilmiştir. 3 no.lu olarak numara verdiğimiz plastiğin ise insan biçimli heykel mi yoksa balbal mı olduğu tam olarak belli değildir. Avrasya kıtası boyunca yapılan incelemeler değerlendirildiğinde dikkati çeken nokta taş heykellerin yanında balbal dizisi olursa buranın bir kült merkezi olduğu varsayımdır. Bu şekilde düşünülürse bu bölgenin de bir kült alanı olduğu söylenebilir. Alanda yapılacak arkeolojik kazılar sonucunda kurgan-kült merkezi hakkındaki bilgilerimiz ile plastik sayısının artacağı şüphesizdir.

1 no.lu heykel diğer heykellere nazaran daha özenli işlenmiştir. Bu heykelin temsil ettiği kişi statü olarak mezar alanındaki diğer heykellerin temsil ettiği kişilerden üstün olduğu düşünülebilir. İncelemelerimiz sonucu heykelin Orta Asya ve Avrasya taş heykel geleneğinden geldiği söylenebilir. Heykelde dikkati çeken hilal kaşlar ve burun, ifadesiz yüz ve ağız, kemer ya da kuşak bu gelenekler arasındadır. Yine cinsel organ belirtisi ve bunun gizli olması bu ortak geleneğin ürünüdür. Heykelde en dikkat çeken şey sağ elinde bir kadeh ya da kupa tutuyor olması ve bunu ağzına götürür vaziyette işlenmesidir. Şüphesiz kadeh ve kemer bir statü belirtisi idi. Bu tarz heykellerin genelinde bulunan kadeh metaforuna bilim insanları çeşitli anlamlar yüklemiştir. Bunlar arasında kişinin kupanın içindeki sıvıyı içerek tanrı ile antlaşması ya da sıvıyı içerek ölümsüzlüğe erişmesi anlamları vardır. Radloff, ise "Sibirya'dan 2/1" eserinde bu heykelleri tarif ederken eserin birçok yerinde bu kadehlerin kül kabı olduğunu ifade etmektedir³⁷.

A. A. Charikov Kazakistan'da bulunan taş heykelleri 3 gruba ayırarak incelemiştir. Bu ayrıma göre 1. No.lu heykel sağ elinde bir kupa tutan heykeller grubuna girmektedir³⁸.

2 no.lu heykel ilk heykele nazaran daha özensiz işlenmiştir. Heykelin başı ve gözlerinin üçgen biçiminde işlenmiş olması bu kültürde ender rastlanan örnekler arasındadır. Bu tarzın Anadolu etkisiyle ya da heykeltıraşın veya ölen kişinin kişisel isteklerine göre düzenlenmiş olması muhtemel olduğu gibi bu üçgen kabartmanın elbise yakası olma ihtimalide düşünülebilir. Heykelde Orta Asya ve Avrasya Taş heykel kültürü ile bağdaşan en önemli husus kemerin bulunması ve kemerde bir kamanın takılı olmasıdır. Heykellerin kişiyi temsil etmek için çizildiği göz önüne alındığında silahla çizilen bu heykelin savaşçı bir kişiyi temsil ettiği düşünülebilir.

Y. A. Sher Kırgızistan ve Kazakistan'da bulunan Taş heykelleri 6 grupta

37 Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan* (çev. A. Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 95, 96, 101, 103, 105; İnsan biçimli taş heykellerin ellerinde bulunan Kadeh-Kupa Metaforu hakkında geniş bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 241-248.

38 Detaylı bilgi için bkz. Charikov, a.g.m., p. 130-136.

gazi

Akademik
Bakış
335
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

ayırarak incelemiştir³⁹. Bu ayrıma göre 1 ve 2 no.lu heykeller, ellerinde kama ya da kupa tutan erkek heykelleri olarak ayırdığı 1. gruba girmektedir. Grupları da kendi içinde tasnif eden Sher ilk 4 grubu tip 1. olarak tanımlamıştır⁴⁰.

Üç no.lu heykelin tamamlanamamış bir plastik olduğu görülmektedir. Taş fazlaca şekillendirilmemiş, doğal haline yakın şekilde bırakılarak sadece kemer kısmı işlenmiştir. Bu plastiğin insan biçimli taş heykel değil de tanım olarak bir balbal olduğu daha yakın bir ihtimal gibi durmaktadır.

Şenkaya insan biçimli taş heykelleri ile Anadolu'daki taş heykeller arasında benzerlikler vardır. 1 no.lu Şenkaya heykeli ile Hakkari heykelleri özellikle göz, burun ve kaş yapısı olarak benzerlerdir. 1 no.lu heykelde bulunan kadeh-kupa, Hakkari heykellerinde su tulumu olarak görülmektedir. Bu durum aynı geleneğin değişik bir versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer benzerlik ise Şenkaya ve Hakkari heykellerinin ellerinin göğüs hizasında olmasıdır. Aynı duruş pozisyonu Ahlat heykelinde de görülmektedir. Yine 1, 2 ve 3 no.lu Şenkaya heykellerinde ortak olarak görülen kemer-kuşak belirtisi Hakkari heykellerinde de vardır. Bu kemer motifi Oltu taş heykelinde de görülmektedir. Kemer motifinin neredeyse tüm Anadolu insan biçimli taş heykellerinde bulunması bu motifin önemini bizlere göstermektedir. Ayrıca 2 no.lu Şenkaya taş heykelinde bulunan kemere takılı kama Hakkari heykellerinde de karşımıza çıkmaktadır. Şenkaya 1 no.lu heykelde görülen kemer altındaki cinsel organın suspansuvar ile örtülü olması Hakkari heykellerinde de bulunmaktadır. Horasan Hasanbey heykeli, Oltu taş heykeli ve Ahlat heykeli ile 1 no.lu taş heykelin yüz tipolojisi ve yontu teknikleri de oldukça benzerdir. Tüm bu ortak unsurlar Anadolu insan biçimli taş heykellerinin aynı geleneğin devamı olduğu yönündedir.

Şenkaya insan biçimli taş heykellerinin şekli, tarzı, üslubu ve üzerlerindeki nesnelere, Anadolu ve Avrasya Taş heykel kültürü ile aynı kökenlere sahip olduğunu bizlere göstermektedir. Kurgan ve kurgan kültürünün özellikleri, heykellerin sağ ellerinde bulunan kadeh, kemere takılı olan kama ve etraflarında balbalların bulunması ile Anadolu'daki diğer heykeller ile kıyaslanması da göz önünde bulundurulduğunda bu heykellerin MÖ 8-7. yüzyıllarda savaşçı atlı göçer kültürlerden olan Kimmer ve İskitler tarafından yapıldığı söylenebilir.

Alanda yapılacak arkeolojik kazı çalışması ile kurgan olduğunu belirlediğimiz alan hakkındaki bilgilerimiz artacak ve alanın tarihlendirilmesi ile yorumlanmasında yeni veriler elde edilebilecektir. Ayrıca yeni insan biçimli taş heykeller ile balbalların bulunması da bu kazı sonucu muhtemeldir.

Kaynaklar

AĞASIOĞLU, Feridun, *Taşbaba Türk'ün Taş Yaddaşı*, Türkiye Türkçesi, Hüseyin Adıgüzel, Bilge Oğuz, İstanbul 2014.

ALTINKAYNAK, Erdoğan, "Deşt-i Kıpçak Balbalları", *Turkish Studies*, 3/4, 2008, s. 97-119.

BAİBOSYNOV, K. *Stone Sculptures of Zhambyl Region*, Almatı 1996.

BELLİ, Oktay, *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İS-

39 Detaylı bilgi için bkz. Sher, *a.g.e.*, p. 25-26.

40 Sher, *a.g.e.*, p. 44-46.

Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem
Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar

tanbul 2003.

BERNSHTAM, Aleksandr Natanovich, *Istoriko-arkheologicheskkiye ocherki Tsentral'noyo Tyan'-Shanya i Pamiro-Alaya*, İzdatelstvo Akasemii Nauk SSRi, № 26, Moskova – Leningrad 1952.

BİNGÖL, Akın, “Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kayaüstü Resimleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 347-355.

BİNGÖL, Akın, vd., “2008 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2010, s. 375-399.

BİNGÖL, Burak, *Kuzeydoğu Anadolu Petroğliflerindeki Dağ Keçisi Motifi*, Atatürk Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2020, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

CEYLAN, Alpaslan, “Doğuda İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası”, *Türkler Ansiklopedisi IV*, Ankara 2002, s. 425-429.

CEYLAN, Alpaslan, “Doğu Anadolu'da İlk Türk İzleri”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, c I, Ankara 2006, s. 215-226.

CEYLAN, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır 2008-2014*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.

CEYLAN, Alpaslan, “Geyiklitepe Kaya Resimleri ve Runik Yazıtları”, *III. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2016, s. 85-96.

CEYLAN, Alpaslan, “Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri”, *XVII. Türk Tarih Kongresi I*, 2018, s. 155-206.

CEYLAN, Alpaslan, vd., “2017 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzey Araştırması”, *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 2019, s. 169-192.

CEYLAN, Alpaslan, vd., “2018 Yılı Erzurum - Erzincan İlleri Yüzey Araştırması”, *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 2020, s. 123-142.

CEYLAN, Nezahat - Yavuz Günaşdı, “Doğu Anadolu'da Bulunan Bazı Taş Heykellerin Orta Asya'daki Örnekler İle Mukayesesi”, *16. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (4-6 Eylül 2018 Çimkent)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2018, s. 633-646.

CEYLAN, Nezahat, “Orta Asya'dan Anadolu'ya Taşınan Bir Kültür Hazinesi (Ahlat Taş Heykeli ve Düşündürdükleri)”, *19. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 27-29 Eylül 2021*, Ed. Ali Kırksekiz vd., Bakü/Azərbaycan 2021.

CHARIKOV, A. A., 1980, “Kamennyje skul'ptury Srednevekovykh Kochevnikov Priirtysh'ya”, *Arkheologicheskije İssledovaniya Drevnego i Srednevekovogo Kazakhstana*, İzdatel'stvoo Nauka, Alma-Ata 1980, p.130- 140.

ÇORUHLU, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

DURMUŞ, İlhami, “Köl Tigin Külliyesi Kalıntıları ve Türk Kültür Çevresindeki Yeri”, Ankara: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 2000, 2001, s.183- 190.

GRACH, A. D, *Drevnetyrkskiye izvayaniya Tuvy Po Materialam İssledovaniy 1953-1960*, Vkleyki 1961.

GRYAZNOV, Mihail Petrovich - Evgeny Robertovich Shneider, *Drevniye İzvayaniya Minusinskikh Stepey. Materialy po etnografii*. Tom IV, vyp. 2. L.: 1929. S. 63-93.

GÜNAŞDI, Yavuz, *Erzurum-Şenkaya'da Tarihi Ve Arkeolojik Araştırmaları* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GÜNAŞDI, Yavuz, “Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/39, 2016, s. 391-407.

GÜRBÜZ, Emine, *Türkiye'de Yapılan Çalışmalarda Orhon Yazıtlarını Okuma ve Yorumlama*

Farklılıkları (1936-2016), Kesit Yayınları, İstanbul 2021.

HAYASHI, Toshio, "Several Problems about the Turkic Stone Statues", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Cilt 48, Sayı 2000, 2001, p. 221 – 240.

KIZLASOV, Leonid Romanoviç, "O Naznaçenii Drevnetyuyrskih Kamennih İzvayanii İzobrajayıuşih Lyudei", *Sovyetskaya Arheologiya*, 1964- NO 2, p. 27-38.

KUBAREV, Vladimir Dmitrievich, "Moğolistan ve Altaylar'daki Yeni Türk Heykelleri", *Türkler Ansiklopedisi III*, (ed. H. C. Güzel- K. Çiçek- S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 903-909.

OKLADNİKOV, Alexey Pavlovich, "Tarihin şafağında İç Asya", (çev. Alâeddin Şenel), *Erken İç Asya Tarihi*, (ed. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 61-140.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ÖZGÜL, Oktay, "Çoruh ve Kür Vadisinde Kimmer-İskit Yer Adları", *Belgü*, 2, 2015, s. 159-179.

ÖZGÜL, Oktay, "Erzurum Bölgesi Kaya Panoları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10, 2015, s. 169-198.

ÖZGÜL, Oktay, "Erzurum Şenkaya Petrogliflerindeki At Geyik ve Güneş Kursu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 2016, s. 371-390.

ÖZGÜL, Oktay, "İskitlerde Atalar Kültü ve Yurt Kavramı", *TÜRKİZ*, 47, 2018, s. 57-84.

ÖZGÜL, Oktay - Burak Bingöl, "Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Bir Grup Dağ Keçisi Motifi" *Art-Sanat*, 16, 2021, s. 491-527.

ÖZGÜL, Oktay - Nezahat Ceylan, "Eskiçağ'da Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/XIII, 2017, s. 24-62.

RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan* (çev. A. Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956.

ROUX, Jean Paul, *Altay Türklerinde Ölüm* (çev. A. Kazancıgil), Kabcacı Yayınları, İstanbul 1999.

RUBRUK, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, (çev. E. Ayan), Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

SAKARYA, Menekşe - Hamide T. Kızılkaya, "İslam Öncesi Türklerde Kemer Kullanımı ve Özellikleri", *Ulakbilge*, 53, 2020, s. 1211-1229.

SEVİN, Veli - Aynur Özfirat, "Hakkâri Stelleri: ve Doğu Anadolu'da İlk Çobanlar", *Belleten*, LXV/243, 2001, s. 501- 518.

SEVİN, Veli, *Hakkari Taşları Çıplak Savaşçıların Gizemi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

SEVİN, Veli, *Hakkari Taşları II Gizemin Peşinde*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

SEVİNDİ, Cemal – Ali Yalçın Tavukçu, "Şirvaz Kalesi ve Kayaüstü Resimleri Şenkaya Erzurum", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2013, s. 155-173.

SHER, Y. A., *Kamennyye İzvayaniya Semireçya*, Izdatel'stvo Nauka, Moskova 1966.

SOMUNCUOĞLU, Servet, *Sibiryadan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, Güngör Matbaacılık, İstanbul 2011b.

ÜNGÖR, İbrahim, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereçi Kaya Resimleri)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 357-370.

YILMAZ, Anıl, *Türk Dünyasında Balbaların Dağılımı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YILMAZ, Anıl, "Baba mı, balbal mı yoksa bediz mi?", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/4, Ankara 2005, s. 206-214.

Ekler

Ek Harita 1: Şenkaya Ormanlı Köyü İnsan Biçimli Taş Heykeller, Balballar ve Kurgan Alanı

gazi

Akademik
Bakış

339

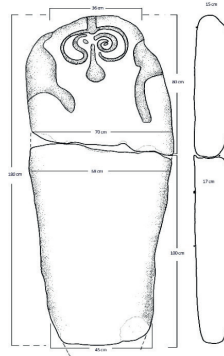
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Ek Resim 1: Hakkari İnsan Biçimli Taş Heykellerinden Örnekler
(Somuncuoğlu, 2011, s. 493)

Ek Resim 2: Hakkari İnsan Biçimli Taş Heykellerinden Örnekler
(Somuncuoğlu, 2011, s. 496).

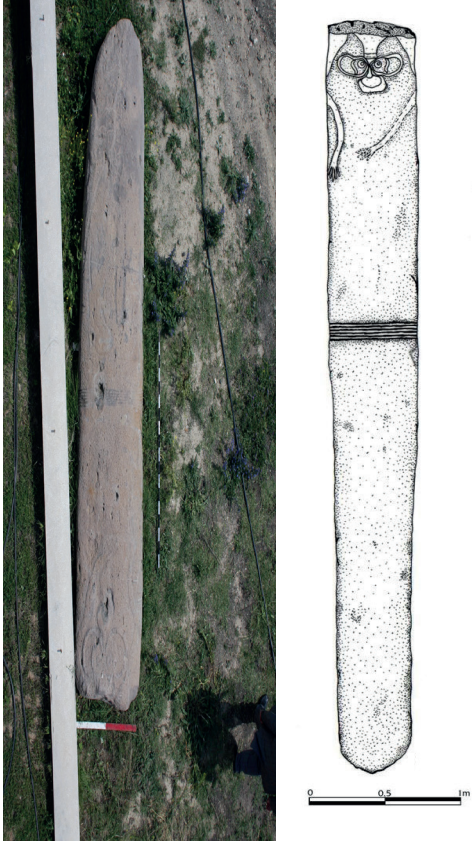

Ek Resim 3: Horasan Hasanbey Heykeli ve Çizimi

Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem
Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar

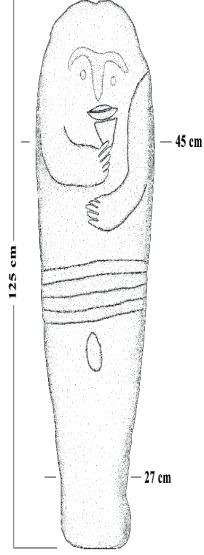
Ek Resim 4: Ahlat İnsan Biçimli Taş Heykeli ve Çizimi
(Ceylan, N., 2021, s.592).

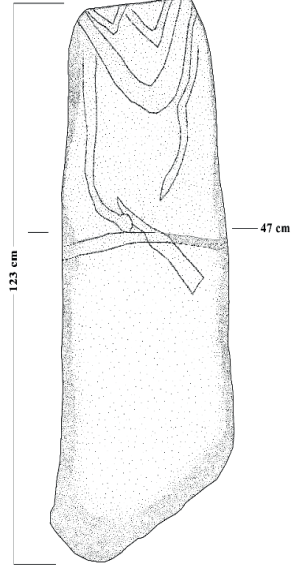
Ek Resim 5: Oltu İnsan Biçimli Taş Heykeli ve Çizimi

Gör

Akademik
Bakış
341
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

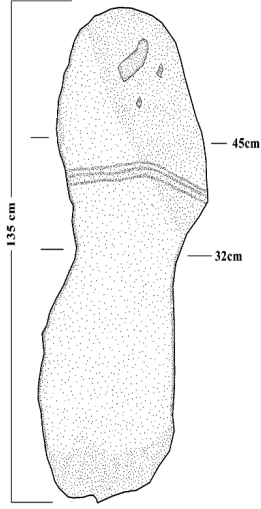
Ek Resim 6: 1 no.lu Şenkaya İnsan Biçimli Taş Heykeli ve Çizimi

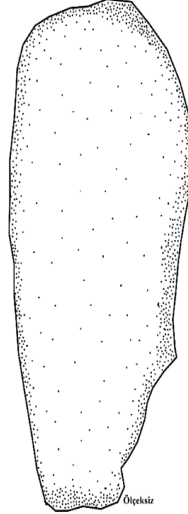
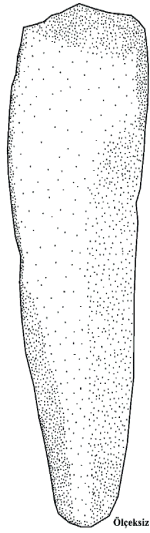
Ek Resim 7: 2 no.lu Şenkaya İnsan Biçimli Taş Heykeli ve Çizimi

Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem
Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar

Ek Resim 8: 3 no.lu Şenkaya İnsan Biçimli Taş Heykel-Balbal ve Çizimi

Ek Resim 9: Şenkaya Balbal Örnekleri Çizimi

Gaz

Akademik
Bakış
343
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Extended Abstract

The Eastern Anatolia region draws attention with its high mountains, plateaus on the mountains, grasslands and water resources. These features of the region have prepared the ground for the settlement of these cultures in the region since ancient times due to the suitability of the nomadic cultures dealing with animal husbandry. Equestrian nomadic cultures that came to Anatolia by crossing the Daryal and Derbent passes through the Caucasus lived in the region for many years, according to archaeological and written sources, and left many material elements behind. Among these elements, kurgans-graves, stamps-heaps, runic writings, rock paintings, toponyms and stone statues-balbals can be counted among these elements.

The human-shaped stone statues and balbals, which are the subject of our article, date back to BC. II. It started with the shapeless and shapeless sculptures that existed in the Minusinsk region from the first millennium BC and continued in cultures such as Okunev, Andronovo, Karasuk, Tagar. This tradition, which continued to increase and develop in the Scythians in the VII century BC, continued its existence in the period of the Huns and Gokturks. This tradition, which has been going on for a long time, has lost its effect with the prohibition of sculpture by Islam, but it has continued to live on today's tombstones, albeit partially.

Şenkaya In the first surface examination carried out in the area where human-shaped stone sculptures and balbals were found, 2 human-shaped stone sculptures and 6 balbals were identified. It is not entirely clear whether the plastic we have numbered as 3 is a human-shaped sculpture or a balbal. When the studies made throughout the Eurasian continent are evaluated, the point that draws attention is the assumption that this place is a cult center if there is a balbal array next to the stone statues. Considering this way, it can be said that this region is also a cult area.

Sculpture no. 1 was more elaborately processed than other statues. The person represented by this statue can be considered to be superior to the people represented by the other statues in the burial area in terms of status. Crescent eyebrows and nose, expressionless face and mouth, belt or belt are among these traditions. Again, the sign of the genitals and its concealment are the product of this common tradition. The most striking thing about the sculpture is that it holds a goblet or mug in its right hand and is carved in such a way as to bring it to his mouth. Scientists have attributed various meanings to the goblet metaphor found in all of these sculptures. Among these, it may mean that a person makes a covenant with God by drinking the liquid in the cup, or attaining immortality by drinking the liquid.

Sculpture no. 2 was more careless than the first statue. The head and eyes of the statue are triangular, which is one of the rare examples in this culture. It is possible that this style was arranged according to the Anatolian influence or the personal wishes of the sculptor or the deceased, as well as the possibility that this triangular relief is a dress collar. The most important point in the sculpture, which is compatible with the Central Asian and Eurasian stone sculpture culture, is the presence of the belt and a wedge attached to the belt. Considering that the statues were drawn to represent the person, it can be thought that this statue drawn with a gun represents a warrior person.

It is seen that the statue no. three is an incomplete plastic. The stone was left unshaped and close to its natural state, and only the belt part was processed. It seems more likely that this plastic is not a human-shaped stone statue but a balbal by definition.

The shape, style, style and objects on Şenkaya human-shaped stone sculptures show us that they have the same origins with the Anatolian and Eurasian stone sculpture culture. Considering the characteristics of the kurgan and kurgan culture, the chalice in the right hand of the statues, the wedge attached to the belt and the presence of balbals around them, and their comparison with other statues in Anatolia, it can be said that these statues were made by the Cimmerians and Scythians, who were warrior horse nomadic cultures, in the 8th-7th centuries BC.